

Professoripiispat 1920–2021

SIMO HEININEN

Helsingin piispanvaalissa 2017 olivat ehdokkaina teologian professori Jaana Hallamaa, teologian tohtori Kaisamari Hintikka ja teologian maisteri, kasvatustieteiden tohtori Teemu Laajasalo. Hiippakunta valitsi Laajasalon.

Jokainen piispanvaali on oma lukunsa, mutta suuntaus näyttää selvältä. Luterilaisen kirkon johdotehtäviin kelpaa entistä niukempi teologinen koulutus. Tämä ei ole kirkossa eikä muutenkaan herättänyt julkista keskustelua. Eero Huovisen siirryttyä eläkkeelle 2010 piispojen joukossa ei ole yhtään entistä teologian professoria. Kolmekymmentä vuotta aikaisemmin tilanne oli toinen.

Vuonna 1980 Suomen kirkkoa johtivat entiset teologian professorit. Turun ja Suomen arkkipiispana oli Mikko Juva, entinen kirkkohistorian professori. Tampereen piispana oli Erkki Kansanaho, Mikkelissä Kalevi Toiviainen, Kuopiossa Paavo Kortekangas ja Helsingissä Aimo T. Nikolainen. He olivat Juvan vanhoja virkaveljiä Helsingin yliopiston teologisesta tiedekunnasta. Porvoon hiippakuntaa johti John Vikström, entinen Åbo Akademin professori. Myös Oulun ja Lapuan piispoina oli oppineita teologeja, Olavi Rimpiläinen ja Yrjö Sariola, mutta he eivät olleet nousseet virkaansa professuurista.

Entiset professorit istuivat kuudella maan kahdeksasta piispanistuimesta. Mistä tämä johtui ja mitä se kertoo kirkon ja teologisten tiedekuntien suhteesta?

PROFESSORIPISPOJEN PERINNE

Kirkon, yliopiston ja teologisen tiedekunnan yhteydellä on vanhat juuret. Kun Turun yliopisto perustettiin 1640, sen korkeimpaan eli teologiseen tiedekuntaan kuului kolme professoria. Opetusalaa ei oltu tarkoin määritelty, mutta virkojen järjestys oli selvä. Ensimmäinen teologian professori oli samalla Turun kirkkoherra eli tuomiorovasti, ja muutkin teologian professorit olivat samalla jonkin lähiseurakunnan kirkkoherroja ja tuomiokapitulिन jäseniä. Koska teologien palkkaedut olivat paremmat kuin muiden, filosofisen tiedekunnan professorit ottivat usein pappisvihkimyksen ja etenivät urallaan teologiseen tiedekuntaan. Ensimmäisen teologian professorin seuraava tavoite oli piispanistuin.

Järjestelmä osoitti sekä teologian ja muiden tieteiden että yliopiston ja kirkon kiinteää yhteyttä. 1700-luvun suuret piispat Johannes Browallius, Karl Fredrik Mennander ja Jacob Gadolin olivat luonnontieteilijöitä, joiden ura oli alkanut filosofisesta tiedekunnasta. Amerikan matkastaan tunnettu talousopin professori ja Maarian kirkkoherra Pehr Kalm tavoitteli hänkin piispanvirkaa, mutta jäi ilman vaalisijaa.

Turkulaisprofessoreita riitti myös valtakunnan muiden hiippakuntien johtoon. Viipurin piispaksi tulivat Nicolaus Nycopensis, Abraham Thauvonius, Petrus Bång, Petrus Laurbecchius ja

David Lund (myöhemmin Växjön piispa), Porvoon piispaksi Johannes Gezelius nuorin ja Daniel Juslenius (myöhemmin Skaran piispa). Karl Fredrik Mennanderista tuli Uppsalan arkkipiispa.

Turun piispanvirasta erotettu entinen professori Johannes Terserus päätyi Linköpingin piispaksi, samoin kaunopuheisuuden professori Torsten Rudeen. Oikeaoppisuudestaan kuuluisa Enevaldus Svenonius sai nimityksen Lundin piispaksi, mutta ei ehtinyt ottaa virkaa vastaan. Viimeinen Turun Akatemian professoripiispoista oli runoilijana paremmin tunnettu Frans Mikael Franzén, Härnösandin piispa.

Valtakunta jakautui 1809 ja yliopisto siirtyi Helsinkiin 1828. Teologisen tiedekunnan professorit eivät enää voineet olla Turun tuomiokapitulin jäseniä. Erik Gabriel Melartin ja Johan Adam Lagus siirtyivät Helsinkiin, kun taas tuomiorovasti Gustaf Gadolin ja Turun suomalaisen seurakunnan kirkkoherra Johan Adam Edman jättivät professuurinsa ja jäivät odottelemaan pian avautuvaa arkkipiispan virkaa.

Palkkapitäjäjärjestelmä säilyi Helsingin kauden alussa teologiprofessorien palkkauksen pohjana. Pitäjät olivat uusia, mutta ne eivät olleet maan parhaita. Muutaman vuosikymmenen sisällä järjestelmästä luovuttiin. Tämä ei nostanut professorien ansioita, eikä ollut harvinaista, että professorit pyrkivät parempituloisiin seurakuntavirkoihin. Keisarillisen Aleksanterin yliopiston ensimmäisestä kirkkohistorian professorista Benjamin Frosteruksesta tuli Vaasan ja Mustasaaren kirkkoherra. Hänen velipuolensa eksegetiikan professori Robert Valentin Frosterus jätti virkansa saadessaan Iisalmen kirkkoherranviran ja Frosterusta professuurissa seurannut Aron Gustaf Borg ei viihtynyt virassa neljää vuotta kauempaa, kun hänet nimitettiin Limingan kirkkoherraksi. Nämä olivat jo vanhastaan lihavia ja tavoiteltuja pastoraatteja, joihin muutama Turun tuomiokapitulin jäsen oli siirtynyt. Niiden arvonnousi 1800-luvulla maan vaurauden jakautuessa uudella tavalla. ”Iisalmen ruhtinaskunnan” kirkkoherra oli maan parhaiten palkattuja virkamiehiä, ja pappilan elämäntyylly oli sen mukainen. Pako vaatimattomasti resurssoiduista professuureista on ymmärrettävää, mutta se ei anna

korkeaa kuvaa teologisen tiedekunnan tasosta.

Piispuus kiinnosti edelleen sekä entisiä että virassaan pysyneitä professoreita. Ensimmäisessä arkkipiispanvaalissa 1833 papisto äänesti ensimmäiselle sijalle tuomiorovasti Gustaf Gadolinin, mutta toisella vaalisijalla ollut yliopiston rehtori Erik Gabriel Melartin oli Pietarissa *persona gratissima*. Uuden 1851 perustetun Kuopion hiippakunnan piispanvirkaa tavoittelivat entiset professorit Robert Valentin Frosterus ja Aron Gustaf Borg. Borg voitti vaalin, mutta keisari nimitti toiselle sijalle asetetun Frosteruksen. Tämä valitteli tulojensa vähenemistä, mutta otti viran vastaan. Borgista tuli tuomiorovasti ja piispan sokeutusessa hiippakunnan todellinen johtaja. Hänelle olisi kelvannut myös piispanvirka. Eräässä Kuopion hienoston kalaaseissa hän pyysi virkaveljiään muistamaan häntä, kun virka avautuu. Piispa ei ollut paikalla, mutta eräs vieraista ilmoitti toivonsa piispalle pitkää ikää. Frosterus eli vuotta kauemmin kuin tuomiorovastinsa.

Frans Ludvig Schauman oli vuodesta 1838 käytännöllisen teologian professori ja keisariajan Suomen merkittävin teologi. Hän sai 1867 nimityksen Porvoon piispaksi. Professorilinja jatkui, kun dogmatiikan professorista Gustaf Johanssonista tuli Frosteruksen seuraaja 1884, kirkkohistorioitsija Herman Råberghista Porvoon piispa 1892 ja käytännöllisen teologian professorista Otto Immanuel Collianderista Johanssonin seuraaja Kuopioon 1897. Nämä kolme entistä professoria johtivat Suomen kirkkoa maan itsenäistyessä. Arkkipiispa Gustaf Johansson oli syntynyt 1844, Herman Råbergh 1838 ja Otto Colliander 1846. Aika oli jo ajanut heidän sekä myös 1859 syntyneen Oulun piispan J. R. Koskimiehen ohitse.

ITSENÄISEN SUOMEN PIISPAT

Itsenäisessä Suomessa nimitettiin vuosina 1920–2021 virkaan 59 piispaa. Hiippakunnittain he jakautuvat oheisten taulukoiden¹ mukaisesti. Professorin virasta piispaksi siirtyneiden nimet on lihavoitu.

1 Taulukkojen tiedot perustuvat pappis- ja teologimatrikkeleihin.

Arkkihiippakunta

Nimi ja järjestysnumero	Piispakausi	Edellinen virka
46. Lauri Ingman	1930–1934	Käytännöllisen teologian professori
47. Erkki Kaila	1935–1944	Viipurin piispa
48. Alexi Lehtonen	1945–1951	Tampereen piispa
49. Ilmari Salomies	1951–1964	Mikkelin piispa
50. Martti Simojoki	1964–1978	Helsingin piispa
51. Mikko Juva	1978–1982	Kirkkohistorian professori
52. John Vikström	1982–1998	Porvoon piispa
53. Jukka Paarma	1998–2010	Turun tuomiorovasti
54. Kari Mäkinen	2010–2018	Turun piispa
55. Tapio Luoma	2018–	Espoon piispa

Turun piispat

Nimi ja järjestysnumero	Piispakausi	Edellinen virka
1. Ilkka Kantola	1998–2005	Arkkihiippakunnan pääsihteeri
2. Kari Mäkinen	2006–2010	Ulvilan kirkkoherra
3. Kaarlo Kalliala	2011–2021	Arkkihiippakunnan dekaani
4. Mari Leppänen	2021–	Arkkihiippakunnan dekaani

Tampereen hiippakunta

Nimi ja järjestysnumero	Piispakausi	Edellinen virka
29. Jaakko Gummerus	1920–1933	Kirkkohistorian professori
30. Alexi Lehtonen	1934–1945	Käytännöllisen teologian professori
31. Eelis Gulin	1945–1966	Eksegetiikan (UT) professori
32. Erkki Kansanaho	1966–1981	Käytännöllisen teologian professori
33. Paavo Kortekangas	1981–1996	Kuopion piispa
34. Juha Pihkala	1997–2008	Kirkon koulutuskeskuksen johtaja
35. Matti Repo	2008–	Kirkkohallituksen sihteeri

Oulun hiippakunta

Nimi ja järjestysnumero	Piispakausi	Edellinen virka
5. Juho Abraham Mannermaa	1936–1943	Oulun tuomiorovasti
6. Yrjö Aukusti Wallinmaa	1943	Oulun tuomiorovasti
7. Väinö Malmivaara	1943–1954	Lapuan kirkkoherra
8. Olavi Heliövaara	1954–1963	Kirkkoneuvos
9. Pekka Tapaninen	1963–1965	Oulun tuomiorovasti
10. Hannes Leinonen	1965–1979	Ylitornion kirkkoherra
11. Olavi Rimpiläinen	1980–2000	Kirkon koulutuskeskuksen johtaja

12. Samuel Salmi	2000–2019	Katariinan kirkkoherra
13. Jukka Keskitalo	2019–	Kirkkohallituksen kansliapäällikkö

Savonlinnan-Viipurin-Mikkelin hiippakunta

Nimi ja järjestysnumero	Piispakausi	Edellinen virka
3. Erkki Kaila	1925–1935	Helsingin kirkkoherra
4. Yrjö Loimaranta	1935–1942	Opetusministeriön esittelijäneuvos
5. Ilmari Salomies	1943–1951	Kirkkohistorian professori
6. Martti Simojoki	1951–1959	Luther-opiston johtaja
7. Osmo Alaja	1959–1978	Turun tuomiorovasti
8. Kalevi Toiviainen	1978–1992	Ekumeniikan professori
9. Voitto Huotari	1993–2009	Mikkelin tuomiorovasti
10. Seppo Häkkinen	2009–	Kirkkoneuvos

Borgå stift

Nimi ja järjestysnumero	Piispakausi	Edellinen virka
1. Max von Bonsdorff	1923–1954	Helsingin kirkkoherra
2. Georg Olof Rosenqvist	1954–1961	Käytännöllisen teologian professori
3. Karl-Erik Forsell	1961–1970	Turun kirkkoherra
4. John Vikström	1970–1982	Systemaattisen teologian professori
5. Erik Vikström	1983–2006	Pedersören kirkkoherra
6. Gustav Björkstrand	2006–2009	Käytännöllisen teologian professori
7. Björn Vikström	2009–2019	Åbo akademian tutkija
8. Bo-Göran Åstrand	2019–	Pietarsaaren kirkkoherra

Kuopion hiippakunta

Nimi ja järjestysnumero	Piispakausi	Edellinen virka
1. Eino Sormunen	1939–1961	Dogmatiikan professori
2. Olavi Kares	1962–1974	Turun tuomiorovasti
3. Paavo Kortekangas	1975–1981	Kirkkososiologian professori
4. Jukka Malmivaara	1981–1984	Kirkkoneuvos
5. Matti Sihvonen	1984–1996	Kirkon koulutuskeskuksen johtaja
6. Wille Riekkinen	1996–2012	Kirkon koulutuskeskuksen kouluttaja
7. Jari Jolkkonen	2012–	Piispainkokouksen pääsihteeri

Lapuan hiippakunta

Nimi ja järjestysnumero	Piispakausi	Edellinen virka
1. Eero Lehtinen	1956–1974	Hämeenlinnan kirkkoherra
2. Yrjö Sariola	1974–1995	Laukaan kirkkoherra

3. Jorma Laulaja	1995–2004	Kenttäpiispa
4. Simo Peura	2004–	Kirkon koulutuskeskuksen johtaja

Helsingin hiippakunta

Nimi ja järjestysnumero	Piispakausi	Edellinen virka
1. Martti Simojoki	1959–1964	Mikkelin piispa
2. Aarre Lauha	1964–1972	Eksegetiikan (VT) professori
3. Aimo T. Nikolainen	1972–1982	Eksegetiikan (UT) professori
4. Samuel Lehtonen	1982–1992	Tapiolan kirkkoherra
5. Eero Huovinen	1992–2011	Dogmatiikan professori
6. Irja Askola	2011–2017	Espoon hiippakuntasihteeri
7. Teemu Laajasalo	2017–	Kallion kirkkoherra

Espoon hiippakunta

Nimi ja järjestysnumero	Piispakausi	Edellinen virka
1. Mikko Heikka	2004–2012	Helsingin tuomiorovasti
2. Tapio Luoma	2012–2018	Seinäjoen kirkkoherra
3. Kaisamari Hintikka	2019–	LML:n apulaispääsihteeri

Kuusitoista piispaa, jotka toimivat teologian professoreina ennen piispuuttaan, ovat nimitysvuosittain ja hiippakunnittain seuraavat:

Nimitysvuosi	Piispa	Hiippakunta
1920	Jaakko Gummerus	Tampere
1934	Lauri Ingman	Turku
1934	Aleksi Lehtonen	Tampere, 1945 Turku
1939	Eino Sormunen	Kuopio
1943	Ilmari Salomies	Viipuri, 1951 Turku
1945	Eelis Gulin	Tampere
1954	G. O. Rosenqvist	Borgå
1964	Aarre Lauha	Helsinki
1966	Erkki Kansanaho	Tampere
1970	John Vikström	Borgå, 1982 Turku
1972	Aimo T. Nikolainen	Helsinki
1975	Paavo Kortekangas	Kuopio, 1981 Tampere
1978	Mikko Juva	Turku
1978	Kalevi Toiviainen	Mikkeli
1992	Eero Huovinen	Helsinki
2006	Gustav Björkstrand	Borgå

Neljäsnes itsenäisen Suomen piispoista on näin ollen rekrytoitu professuureista, 13 Helsingin yliopistosta ja kolme Åbo Akademista. Turkuun on päätyneet viisi entistä professoria, Tampereelle samoin viisi, Porvooseen ja Helsinkiin kolme, Mikkeliin ja Kuopioon kaksi. Virkaura on vienyt yhden heistä Tampereelta, Mikkelistä ja Porvoosta Turkuun ja samoin yhden Kuopiosta Tampereelle. Oulun, Lapuan ja Espoon piispoiksi ei ole päätyneet professoreita, ei myöskään Turun piispaksi.

Yhtenäisin ja pisin sarja on Tampereella, sillä se alkoi jo vuodesta 1892, jolloin Herman Råbergh tuli entisen Porvoon hiippakunnan piispaksi ja päättyi sata vuotta myöhemmin Paavo Kortekankaan siirtyessä eläkkeelle. Arkkipiispaksi ovat suoraan professuureista nousseet Lauri Ingman ja Mikko Juva. Alekski Lehtosen, Ilmari Salomiehen ja John Vikströmin piispalliset kyvyt oli jo koeteltu muissa hiippakunnissa.

Professoripiispojien ajallinen jakauma kertoo, että heillä on ollut eniten kysyntää 1970-luvulla, mistä on ollut seurauksena vuoden 1980 professorienemmistöinen episkopaatti. Vuoden 1978 jälkeen vain kaksi professoria on noussut piispanistumelle.

Itsenäisyyden aikana nimitettyjen professoripiispojien virkaura jakautuu kahteen osaan oheisen taulukon mukaisella tavalla.

Professoripiispojien virkaura

	Virkavuosia		
	professorina	piispana	yhteensä
John Vikström	–	28	28
Eero Huovinen	1	20	21
Alekski Lehtonen	2	17	19
Ilmari Salomies	4	20	24
Paavo Kortekangas	4	20	24
Kalevi Toiviainen	4	13	17
Eino Sormunen	5	21	26
Erkki Kansanaho	10	14	24
G. O. Rosenqvist	13	6	19
Gustav Björkstrand	15	3	18

Eelis Gulin	17	20	37
Jaakko Gummerus	20	12	32
Mikko Juva	21	4	25
Lauri Ingman	23	4	27
Aarre Lauha	25	7	32
Aimo T. Nikolainen	28	9	37
yhteensä	192	218	410

Eniten yhteenlaskettuja virkavuosia on sellaisilla, jotka ovat tulleet nuorina professoreiksi kuten Gummerus (30-vuotiaana), Gulin (35-vuotiaana), sekä Nikolainen ja Lauha (molemmat 37-vuotiaana). Ingman tuli professoriksi 40-vuotiaana, mutta hän oli lähes koko professorikautensa virkavapaana.

Koko ryhmän yhteenlasketut virkavuodet jakautuvat melko tasaisesti professorin ja piispuuden välillä. Yksittäisistä piispoista tämä näkyy parhaiten Kansanahon kohdalla (10 vuotta professorina ja 14 piispana) ja Gulinin kohdalla (17 vuotta professorina ja 20 piispana). Muiden urakehitys kertoo selvemmin, että lyhyttä professuuria seurasi pitkä piispuuskausi ja päinvastoin. John Vikström ehti saada professuurinsa kymmenen päivää ennen kuin hänet nimitettiin Porvoon piispaksi. Myös taulukon kuuden seuraavan professorin yliopistoura jäi piispuutta lyhyemmäksi. G. O. Rosenqvistista lähtien akateeminen ura on sen sijaan pitempi kuin piispuuskausi.

Hiippakunnille näyttää kelvanneen sekä häidin tuskin työnsä yliopistossa aloittanut kuin myös parikymmentä vuotta uurastanut professori. Voitiin valita nouseva tähti (kuten Alekski Lehtonen Tampereelle, John Vikström Porvooseen ja Eero Huovinen Helsinkiin) tai Lauri Ingmanin tavoin ”monissa toimissa kulutettu” hallintomies (samoin Mikko Juva Turkuun ja Gustav Björkstrand Porvooseen). Jokainen virkaura on kuitenkin omanlaisensa, eikä taulukko kerro kaikkea. Joskus oli valittava piispa teologiselta koulutukseltaan vaatimattomien ehdokkaiden joukosta.

Piispat nimitti vuoteen 2000 saakka hallitsija, ensin kuningas, sitten keisari ja viimeksi presidentti. Hänellä oli oikeus nimittää yksi kolmesta ehdokassijoille äänestetyistä. Tätä oikeutta he ovat

myös käyttäneet. Oppineisuus oli eräs kriteeri. Siihen vedottiin kahdessa Kuopion piispanvaalissa. Väinö Malmivaara sai 1939 kahdeksan ääntä enemmän kuin Eino Sormunen. Kauko Pirisen mukaan ”Opetusministeriön esittelijäsihteeri K. K. Aron suorittaman tarkan ansioiden vertailun tarkoitus oli ilmeisesti osoittaa Sormusen etevämyys.” Nimityksen taustalla arveltiin olevan muitakin syitä, mutta ne eivät näy asiakirjoissa. Malmivaara sai hyvityksen, kun hänet 1943 nimettiin toiselta vaalisijalta Oulun piispaksi. Vuoden 1975 Kuopion piispanvaalissa akateemisille ansioille pantiin myös painoa, kun presidentti nimitti Paavo Kortekankaan toiselta vaalisijalta. Jukka Malmivaara oli saanut kolme ääntä enemmän. Hän sai hyvityksen seuraavassa Kuopion piispanvaalissa.

Professuurien täyttö oli sikäli yksinkertaisempaa, että virkojen ala oli rajattu, ja hakijalta vaadittiin tieteellisiä meriittejä. Viran auetessa sen tavoittelijat olivat yleensä tiedossa. Joskus ei ollut kyse niinkään siitä, kuka saa viran, vaan siitä, kuka voitaisiin estää saamasta sitä. Tällöin pyrittiin löytämään sellainen kilpahakija, jolla olisi mahdollisuudet voittaa epämieluisa kollega.

Tällaista on yritetty myös piispanvaaleissa. Tunnetut esimerkit ovat Ruotsin ja Venäjän valan ajalta. Turun hiippakunnan papisto oli äänestänyt 1776 ensimmäiselle sijalle Jacob Gadolinin, toiselle Jacob Haartmanin ja kolmannelle Isak Rossin, kaikki teologian professoreita ja tuomio-kapitulini jäseniä. Gadolin oli ansioitunein, mutta kuninkaanvallan vastustaja, Haartman tärkeilevä riitapukari ja Ross juoppo. Turun piispanvirasta arkkipiispaksi siirtynyt Karl Fredrik Mennander teki kaikkensa saadakseen Rossin kieltäytymään. Tällöin hänen tilalleen olisi noussut talousopin professori, Amerikan matkastaan kuuluisa Maarian kirkkoherra Pehr Kalm. Yritys ei onnistunut. Kustaa III ei voinut nimittää piispaa ehdokasetelun ulkopuolelta. ”Jos minun pitää nimittää joko kettu, sika tai härkä, nimitän härän”, hän sanoi. Haartman sai viran. Ketun vuoro tuli seuraavassa vaalissa. Gadolin sai nytkin useimmat äänet, ja kun hänestä oli tullut vankka rojalisti, ei nimitykselle ollut esteitä.

Erik Gabriel Melartin muisteli vuoden 1833 arkkipiispanvaalia:

Minun oli pakko ottaa vastaan tämä virka torjuakseni skandaalin ja syrjäyttääkseni lurjuksen ja juonittelijan, jolla ei ole kunniaa eikä omaatuntoa.

Tämä ”lurjus” oli tuomiorovasti Gustaf Gadolin, joka sai vaalissa 193 ääntä, kun Melartinin äänimäärä oli 159. Ei ole tiedossa, kuka sai hänet suostumaan ehdolle.

AKATEEMINEN URA VAI KIRKON JOHTO?

Myöhemmältä ajalta ei tunneta Melartinin kaltaisia uhrautujia. Kaikki professoripiispat eivät tosin ole olleet kovin halukkaita piispanistuimelle. Eino Sormunen haikaili pitkään takaisin hiljaiseen tutkijankammioon ja täysiin luentosaleihin. Ilmari Salomies kertoi paimenkirjeessään, ettei piispaksi tulo herättänyt hänessä yksinomaan mieluisia tuntemuksia: ”Oli vaikea erota pääkaupungista, johon tunsin vuosikymmenien aikana solmittujen siteitten minua katkeamattomasti liittävä.” Kalevi Toiviainen ei halunnut julkiseen virkaan, jollaisesta hän oli jo kirkkoherrana saanut kylliksi. Hänestä oli mukavaa, ”kun kukaan ei kiinnittänyt huomiota häneen, kun hän liikkui professorina”.

Hyvään tapaan kuului hieman vastustella kutsun tultua. Jyrkästi kieltäytyneitä tunnetaan kaksi. Esko Haapa oli professoreista lempein, joka löysi surkeimmastakin tenttivastauksesta totuuden siemenen. Ei ollut ihme, että häntä pyydettiin piispaehdokkaaksi Helsinkiin. Hän kieltäytyi terveydellisistä syistä. ”Eihän sinun terveydessäsi ole mitään vikaa”, kysyjät ihmettelivät. He olivat oikeassa, mutta Haapa oli varma, että tilanne muuttuisi, mikäli hänestä tulisi piispa. Virkaan valittiin hänen vanhempi kollegansa Aarre Lauha, joka oli nuorena professorina kieltäytynyt ehdokkuudesta Mikkelin piispaksi, mutta suostui Helsingin kutsuun. Paimenkirjeessään hän muisteli kiitollisena akateemista ilmapiiriä ja ”kaikin tavoin mieluisaa työtoverijoukkoa”. Tämä oli kauniisti sanottu, sillä viisikymmenluvun tiedekunta ei ollut mikään rauhan satama. Ensimmäinen teologisen tiedekunnan kokous, johon Erkki Kansanaho osallistui,

jouduttiin keskeyttämään erimielisyyksien takia. Aarno Maliniemi piti itseään tiedekunnan ainoana tiedemiehenä, kun taas Osmo Tiililän mukaan Maliniemellä ei ollut teologian professorin pätevyyttä. Kun Lauhasta tuli *Teologisen Aikakauskirjan* päätoimittaja, Tiililä lakkasi kirjoittamasta siihen ja perusti oman lehden.

Tuomo Mannermaata pyydettiin 1979 ehdokkaaksi Ouluun. Hänen isoisänsä ”Aaprahami” Mannermaa oli ollut hiippakunnan merkittävin piispa ja itsenäisyyden alkuaikojen johtavia kirkonmiehiä. Pojanpoika katsoi voivansa hyödyttää kirkkoa enemmän yliopistovirassa kuin piispana.

On ymmärrettävää, että hiippakuntapapisto päätyi usein valinnoissaan professoreihin. He tunsivat omat opettajansa. Nämä olivat eteviä tiedemiehiä. Tämä ei vielä pätevoittänyt piispuuteen. Yliopistolla oli tilaa myös tavalla tai toisella omituisille teologeille, joita ei ollut syytä päästää kirkon johtoon. Yrjö J. E. Alasta, Olavi Castrénia tai Lauri Haikolaa ei kukaan voinut kuvitella piispanistuimelle. Seppo A. Teinosen poikkeuksellinen älykkyys voitiin katsoa haitaksi jo yliopistovirassa.

Useimpien professoripiispojen ura seurakuntapappina oli lyhyt, mutta he olivat muuten toimineet kirkossa. Vuoden 1980 piispat olivat Lauhaa ja Vikströmiä lukuun ottamatta istuneet kirkolliskokouksessa. Juva oli johtanut Luterilaista Maailmanliittoa ja Lähetysseuran johtokuntaa, Nikolainen Pappisliittoa ja Ekumeenista neuvostoa, Kansanaho oli Pappisliiton sihteeri, Lauha *Kotimaan* päätoimittaja, Helsingin NMKY:n puheenjohtaja ja ylioppilaskoti Konviktiin apotti, Toiviainen entinen Kirkon koulutuskeskuksen johtaja.

Paimenkirjeissään professoripiispat odotetusti kertoivat, että heidän aikaisempi uransa oli valmistusta alkavaan piispuuteen. ”Olen saanut palata kotiin”, Aarre Lauha kirjoitti.

Monet olivat myös pyrkineet tähän kotiin. Kun Aleks Lehtosesta tuli professori 1932, hänen ystävänsä Ilmari Salomies riimitteli:

Jo heität herjan tieteen,
luot katsees kotilieteen,
ja piispanistuimeen.

Samanlainen katse oli myös esimerkiksi Erkki Kansanaholla, joka ennen pääsyään Tampereelle oli saanut kannatusta neljässä piispanvaalissa ja katsoi ansainneensa vaaliruhtinaan arvonimen.

Eino Sormusen lähestyessä eläkeikää Ylä-Savon papinemännät saivat pitää vieraanaan Pyhän maan ihmeitä esittelevää Itämaisen kirjallisuuden professoria Aapeli Saarisaloo, ja päättelivät piispanvaalin olevan ovella. Saarisalo oli saanut muutaman äänen jo vuoden 1939 vaalissa.

YLIOPISTON JA KIRKON HYÖTY

Professoripiispuus kertoo teologisten tiedekuntien ja kirkon välisestä yhteydestä. Hiippakunnille oli hyötyä oppineista piispoista, jotka olivat opettaneet sen pappeja. Professorien siirtymisestä kirkon kentälle oli etua myös tiedekunnille. Pelko Helsingin tiedekunnan ajautumisesta jumalattomien raamatuntutkijoiden käsiin sai radikaalilla 1960-luvulla aikaan aloitteen yliopistosta riippumattoman seurakuntatiedekunnan perustamiseksi. Sen tekivät piispat Osmo Alaja, Olavi Kares ja Eero Lehtinen, jotka eivät koskaan olleet opettaneet tiedekunnassa. Professoripiispoilla ei ollut aihetta hysteriaan. He tiesivät omasta kokemuksestaan, kuinka vähän professori voi vaikuttaa ylioppilaiden näkemyksiin.

Professorin pääsy piispaksi nopeutti tiedekuntien virkakiertoa. Aimo T. Nikolaisen kauan odottama nousu Helsingin piispanistuimelle 1972 avasi tien kolmikymmenvuotiaalle Heikki Räisäselle. Kansainvälisesti arvostetuin suomalainen raamatuntutkija kuului jo siihen professoripolveen, joka ei teettänyt töitään assistenteillaan ja jonka jatko-opiskelijoina oli muitakin kuin tarkasti valitut ja nokkimisjärjestykseen sijoitetut perintöprinsessat ja -prinsit.

Oli myös toisenlaisia viranvaihtoja. John Vikströmin piispuus oli menetys Åbo Akademin hieman nuupahtaneelle tiedekunnalle. Samoihin aikoihin tiedekunnan opettajakunnasta poistui toinen nuori kyky, sittemmin nimellä Johannes tunnettu Karjalan ja koko Suomen arkkipiispa, Nikean metropoliitta ja koko Bithynian eksarkki Wilho Rinne. Tiedekunta sai eräällä tavalla korvauksen, kun Björn Vikström siirtyi piispasta professoriksi vuonna 2019.

Helsingin teologinen tiedekunta ei ollut ihastunut juuri dekaaniksi valitun Eero Huovisen piispaehdokkuudesta. ”Hiippakunnan johtoon valitaan joka tapauksessa joku teologi”, sanoi Kauko Pirinen. Toinen emeritus, Seppo A. Teinonen, varoitti oppilastaan siirtymästä herrasmiehestä matkasaarnaajaksi.

Herrasmiesten ajat olivat tosin jo takana ja sivistysyliopiston alasajo alkanut. Professorihallinto loppui Helsingissä 1990. Viran painoarvo yliopistojen sisällä laski edelleen, kunnes vuoden 2010 yliopistolaki lakkautti koko viran. Professorit eivät enää pidä virkaanastujaisluentoja eivätkä vannoo virkavalaa. He eivät enää ole virkamiehiä, vaan hoitavat professorin tehtäviä, joita yliopistohallinto voi varsin joustavasti muuttaa.

Selvittäessään 1999 piispojen rekrytointia Venäjän vallan alusta lähtien Hannu Välimäki totesi piispoiksi nimitettyjen teologisen oppineisuuden nousun. Hänen tilastoonsa vaikutti kuitenkin se, että 1800-luvun arkkipiispat Melartin, Bergenheim ja Renvall sekä Porvoon Carl Gustav Ottelin kuuluivat vielä siihen aikaan, jolloin raja teologian ja muiden tieteiden välillä ei ollut korkea. He olivat oppineita miehiä, vaikka teologiset opinnäytteet olivat vaatimattomia. Nyt alkaneella vuosisadalla piispojen teologinen oppineisuus ja sen arvostus on laskenut.

Piispanviran merkitys kirkon sisäpiirissä on sen sijaan kasvanut. Violetti paita erottaa piispan alemmasta papistosta. Viran ulkonaiset tunnusmerkit, hiippa, kaapu ja sauva ovat aikaisempaa runsaammassa käytössä. Virka tuo myös ”mukanaan tiettyjä lisäetuja, jotka eivät mitenkään liity viranhoitoon”, kuten arkkipiispa Johannes muisteloissaan toteaa. Piispat kuuluvat hiippakuntakaupunkinsa sosiaaliseen kermaan. ”Hänestä on tullut herra”, saatetaan luonnehtia piispanvirkaan noussutta henkilöä.

Piispanvirka on jatkuvasti harvinainen. Sen perustaminen on vaatinut kokonaisen hallintoviraston eli tuomiokapitulin perustamista, kun professuuri voitiin perustaa asetuksella. Vuoden 1980 jälkeen piispojen määrä on lisääntynyt kymmenestä kahteentoista. Teologiprofessoreita oli 80-luvulla viitisentoista. Nyt heitä on – Suomen ulkopuolella työskentelevät lukuun ottaen – va-

faat nelisenkymmentä. He eivät akateemisessa maailmassa ole enää sellaisia herroja kuten viime vuosisadan niin kutsutussa sivistysyliopistossa. Titteli ei ole kuitenkaan kadonnut. Nykymedia ei pyydä piispojen lausuntoja, mutta professorin sana painaa. Yliopistoissa työskentelevien arvostusta eivät ole vähentäneet määräaikaiset työelämäprofessorit, joiksi on nimitetty esimerkiksi Sixten Korkman, Martti Hetemäki, Anneli Pauli ja Tiina Raevaara. Sama koskee professorin arvonimen saaneita, niin kutsuttuja nimiprofessoreja. Arvonimiä on liennyt myös teologeille. Karismaattinen körttijohtaja Jaakko Elenius ei tosin jättänyt väitöskirjaansa hyväksyttäväksi, mutta hän oli kerännyt runsaasti akateemisia ansioita ollessaan kolmetoista vuotta Lauri Hailolan assistenttina. Toimenkuva oli tavallista laaja-alaisempi.

Myös professorinvirka saattaa nousta päähän. Osmo Tiililä ei menestynyt piispanvaaleissa, mutta katsoi, että dogmatiikan professorin velvollisuus on ilmoittaa piispoille, miten ja mihin suuntaan kirkkoa tuli johtaa. Kun piispat eivät totelleet, Tiililä erosi kirkosta ja julisti joukon johtavia teologeja harhaoppisiksi.

Kiitän kommentteista Marjo-Riitta Antikaista ja Markku Heikkilää.

TT Simo Heininen on Helsingin yliopiston yleisen kirkkohistorian professori emeritus.

• simo.heininen@helsinki.fi

KIRJALLISUUTTA

- Alhonsaari, Antti (1987). *Eino Sormunen, kulttuuri-piispa*. Tampere: Kirkon tutkimuskeskus.
- Björkstrand, Gustav (2016). *Elämä on joukkuepeliä: John Vikström kirkollisena ja yhteiskunnallisena vaikuttajana*. Helsinki: Kirjapaja.
- Heininen, Simo (1990). Teologiaa Helsingissä 1940–1989. *Teologinen Aikakauskirja* 95, 279–284.
- Metropoliitta Johannes (2003). *Bysantin luottomies*. Helsinki: Gummerus.
- Kansanaho, Erkki (2001). *Elämän matkakirja*. Helsinki: Kirjapaja.
- Klinge, Matti (2006). *Iisalmen ruhtinaskunta: Modernin projekti sukuverkostojen periferiassa*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1087. Helsinki: SKS.
- Lampinen, Tapio (2021). *Outo elämäni*. Rovaniemi: Väyläkirjat.
- Lauha, Aarre (1965). *Kirkosta katsoen: Paimenkirje*. Helsinki: Kirjapaja.
- Pirinen, Kauko (1985). Piispojen nimittäminen: Historiallinen katsaus vuodesta 1809. *Suomen kirkkohistoriallisen seuran vuosikirja* 75, 112–123.
- Salomies, Ilmari (1946). *Että he yhtä olisivat: Tervehdys Mikkelin hiippakunnan papistolle ja seurakunnille*. Helsinki: Otava.
- Takolander, Alfons (1927). *Erik Gabriel Melartin: Hans liv och verksamhet* 2. Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksia 22. Helsinki: SKHS.
- Välimäki, Hannu (1999). Papin tie piispaksi Suomen evankelis-luterilaisessa kirkossa 1817–1998. *Teologinen Aikakauskirja* 104, 349–359.